

УДК 821.161.1

**Л.В. ВЛАСЕНКО,**  
*старший викладач кафедри ділової іноземної мови  
та міжнародної комунікації  
Національного університету харчових технологій (м. Київ)*

## **ЗВ'ЯЗОК ОБРАЗІВ У ТВОРЧОСТІ І.С. ТУРГЕНЄВА ТА ЗАБУТИХ ПИСЬМЕННИЦЬ РОСІЇ ПОЧАТКУ ХІХ ст.**

Статтю присвячено дослідженню творчості видатного письменника І.С. Тургенєва та забутих письменниць початку ХІХ ст. з метою висвітлення основних моментів спорідненості образів творів І.С. Тургенєва і письменниць пушкінської епохи, обґрунтування та донесення до читачів цього матеріалу, що сприятиме поглибленню подальших наукових досліджень.

*Ключові слова:* забуті письменниці, література, вплив, дослідна діяльність, жіноча творчість.

Сучасні дослідження російської літератури у сфері жіночого письменства проведено не на належному рівні. Значення впливу забутих письменниць на творчість І.С. Тургенєва є незаперечним. Актуальність теми пояснюється значним впливом забутих письменниць на творчість Тургенєва, оскільки деякі з них стали прообразами героїнь його визначних творів. Актуальність проблеми, недостатнє її вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження.

Питання впливу творчості забутих письменниць Росії першої половини ХІХ ст., зокрема їхній вплив на творчість І.С. Тургенєва, мало досліджене. Дослідженню творчості забутих письменниць пушкінської доби приділялося дуже мало уваги критиками літератури. Хоча останнім часом ситуація дещо змінилася. Наприкінці ХХ ст. М.Ш. Файнштейн видав книгу «Писательницы пушкинской поры. Историко-литературные очерки» [1], в якій дав детальну характеристику життєвого та творчого шляху жінок-авторів першої половини ХІХ ст. Такі вчені, як І. Савкіна, Н. Пушкарьова, С. Воробйова, Є. Строганова на даний час займаються дослідженням творчості забутих письменниць та поетес, виводять на літературну арену, ознайомлюючи читачів із творами що вплинули на суспільство та культурний розвиток тогочасної Росії, які повертаються із забуття.

Мета статті – проаналізувати праці І.С. Тургенєва в частині дослідження ним творчості забутих російських письменниць 1830–1860-х років, встановлення зв'язку їхньої творчості із розвитком російської літератури, визначення впливу жінок-письменниць на творчість І.С. Тургенєва.

О.І. Білецький – видатний вчений, дослідник літератури, відомий своїми літературними доробками у вивченні творчості класиків російської культури та літератури. Вчений винятковою працездатності та величезної кількості літературних доробок у сфері літератури.

Спроби дослідження творчості забутих письменниць і їхній зв'язок з тоді ще маловідомим письменником І.С. Тургенєвим цікавили дослідника ще зі студентської лави. Отже, серед великого спадку творчих доробок автора почесне місце віддано Івану Сергійовичу Тургенєву.

Як згадує М.О. Габель, студентка О.І. Білецького, «... впервые пристальное внимание А.И. Белецкого Тургенев привлек в 1918 году, когда отмечалось столетие со дня рождения писателя. Молодой ученый читал на харьковских Высших курсах и в университете <...>

успішно засідання, на яких сам виступав з докладами і випускав своїх учеників з читанням їх робіт про Тургенєва» [2, с. 726].

Обраний курс дослідження творчості І.С. Тургенєва, над яким працював О. Білецький в 1918 р., було спрямовано на дослідження творчості письменника, його внесок у розвиток літератури. Курс починався від добору та аналізу літератури про Тургенєва: кожне згадування, кожен твір, бібліографічні дані про автора. Не було опублікованих повних збірок творів письменника. Звичайно, намагання були, але вони не відповідали повнішим дослідженням. «Одна из главных задач в изучении Тургенева – собиране и публикация забытых и неизвестных его текстов, писем. А.И. Белецкий отмечает в этом деле большую заслугу М.О. Гершензона, опубликовавшего в “Русских пропилеях”, т. III, 1916 забытые произведения Тургенева и Н.К. Пиксанова, под редакцией которого в 1915 г. вышел “Тургеневский сборник” с интересными материалами о писателе» [2, с. 727]. Отже, початок було вже покладено, і О.І. Білецький закликав своїх студентів плідно співпрацювати з ним у дослідницькій роботі.

Але потрібно зазначити, що все робиться не так швидко. О.І. Білецький наголошує на відсутності наукової біографії письменника. Адже відомо, що вчений судив про автора саме за його творами. Його цікавить не життєвий шлях письменника, а його вплив на розвиток літератури, який внесок він зробив у класичну російську літературу.

Отже, «первую попытку воссоздания жизни писателя никак нельзя признать удачной. Этой биографией была книга И.И. Иванова “И.С. Тургенев. Жизнь. Личность. Творчество” (1-е изд. – 1896 г., 2-е изд. – 1914 г.)» [2, с. 727]. Але зазначені праці не дали повної і правдивої інформації про творчість І.С. Тургенєва. Наступна спроба наукового вивчення письменника відбулася в 1934 р., коли вийшла за редакцією М.К. Піксанова створена М.К. Клеманом книга «Летопись жизни и творчества И.С. Тургенева».

Із появою романтизму у творчості І.С. Тургенєва з'являються романтичні нотки. О.І. Білецький в автора відзначив «... тенденцію к изображению своего “я” с проекцией этого “я” на весь мир, его интерес к народной поэзии, но подчеркнул игнорирование им столь характерной для романтиков исторической тематики; молодого писателя привлекла экспрессивность языка романтиков, их стремление к живописанию и эмоциональной выразительности» [2, с. 728].

Дослідження показали, що вплив романтизму дав своє відображення і у творчості І.С. Тургенєва. Відслідкувати вплив романтизму, а також вплив жіночої літератури пушкінської епохи взяв на себе відповідальність вчений О.І. Білецький, намагаючись розкрити всі сторони взаємодії відповідних впливів.

«Оставаясь верным <...> принципу, что писателя нельзя понять вне историко-литературного процесса, А.И. Белецкий указывает на связи тургеневского творчества 40–50-х годов с произведениями русских писательниц этих лет (Е.А. Ган, М.С. Жуковой и др.), в повестях которых вырабатывается уже, начиная с 30-х годов, новый тип романтической героини, получивший свое блестящее завершение в творчестве Тургенева» [2, с. 731].

Слід відзначити, що намагання О.І. Білецького завжди стосувалися дослідження творів автора, а не його життя, творчість письменника він розглядав через призму історичного процесу, адже він вважав, що епоха, суспільний та економічний стан письменника чи поета впливає на його вибір теми для написання твору.

Унаслідок цього саме із написанням магістерської роботи про забутих письменниць 1830–1860-х років О.І. Білецький знаходить схожість характеристик та образів у творах Тургенєва і забутих письменниць. Шукаючи безпосередній зв'язок, нагадуючи не лише про забутих письменниць пушкінської епохи, а й про маловідомі твори письменника, вчений пише працю «Тургенев і російські письменниці 1830–1860-х років», яка є частиною великого рукопису вченого «Епізод із історії російського романтизму. Російські письменниці 1830–1860-х років», що був написаний у 1918 р. у вигляді магістерської роботи, яка складалася із 30 друкованих аркушів і була захищена майбутнім вченим у Харківському університеті, але, на жаль, до цього часу так повністю і не надрукований. «У свій час через технічну складність друкування дисертація не була опублікована, пізніше сам автор, критично поставившись до її деяких методологічних положень, відмовився від наміру надрукувати книгу повністю, а опублікував лише окремі її частини» [3, с. 6]. Стаття «Тургенев і російські письмен-

ниці 1830–1860-х років», яка є частиною великого рукопису, була видана ще маловідомим вченим О.І. Білецьким у 1923 р.

Що ж об'єднує забутих жінок-літераторок із І.С. Тургенєвим? Критики сходяться на думці, що І.С. Тургенєв писав жіночі образи зі своїх рідних, знайомих, він наскрізь проймався життям жінки, її становищем у суспільстві, переживаннями. Характери своїх знайомих він переносив на папір залежно від свого погляду на жінку, він наділяв її відповідними характеристиками. Також серед таких жінок вчені відзначають і жінок-авторів, як, наприклад, А. Панаєву, Є. Шахову [4, с. 280]. Але О.І. Білецький зазначає, що «есть случаи, позволяющие утверждать, что писательницы (иностранные и русские) воздействовали на Тургенева и чисто литературно, сообщая ему своими произведениями сюжеты, композиционные приемы, отдельные образы для его произведений» [4, с. 286].

Потрібно зазначити, що в праці «Тургенєв і російські письменниці 1830–1860-х років», як зазначає М.О. Габель, «... полемизуя с Д.Н. Овсянко-Куликовским, утверждавшим, что действительность не давала Тургеневу материала для создания женских образов, А.И. Белецкий доказывает, что именно русская действительность отражена в них, что многие известные писателю женщины становились реальными прототипами его героинь...» [2, с. 731].

У творі «Дворянське гніздо» читачі впізнали у головній героїні Лізі знайому Тургенєва – Єлизавету Микитівну Шахову. Хоча сама вона і заперечувала це, але критики вбачали в цьому свою правоту – надто доля героїні була схожою з життям Є. Шахової [4, с. 282–283]. Адже він читав її твори, знав як склалася її доля, що про неї як про поетесу почали забувати, а у 30–40-х роках її сприймали критики, позитивно відгукувалися про творчість ще до сить молодій особи.

Епосі романтизму притаманні прекрасні, світлі почуття, окрилені надії та мрії, благородні діяння. Усе мирське відходило на другий план, «Задумываясь о сущности бытия, писатели прежде всего обращали внимание на непрочность, быстротечность и переменчивость всего сущего. Это относилось и к природе (к макрокосму) и человеческой жизни (микрокосму)» [5, с. 59]. Твори характеризувалися своєю розчарованістю у житті, несприйняттю дійсності, бажанням втекти від навколишньої реальності. Отже, доба чуттєвості характеризується своїми глибокими переконаннями, сповіддю автора, вираженням свого власного «я», своїх переживань, уподобань. І жінки-письменниці, і поетеси намагалися передати все це, не звертаючи уваги ні на суспільство, ні на рідних та знайомих; їм хотілося кричати, випустити з себе жар слова. Вони почали зміни з себе, із свого життя. Своєю творчістю, спробами змінити життя не лише своє, а й життя жінок цілої країни, вони переносять свій біль, крик, зреченість у твори. Вони навіть не замислюються, чим це їм все загрожує, що їх чекає завтра, вони роблять усе, аби задумане ними збулося, щоб своїми творами достукатися до сердець людей, показати, що жінка – це не лише домогосподарка, що у неї є своя точка зору, яку вона може самостійно виразити суспільству.

Іван Сергійович Тургенєв – видатний російський письменник XIX ст. Він не боявся описувати нове, притаманне тому часу, «... был чуток ко всему новому в русской действительности. Он умел подмечать и откликаться на все живые и острые явления современности, ставит в своих произведениях именно те вопросы русской жизни, которые волновали общественную мысль» [6, с. 521].

Коли Тургенєв з'явився на літературній ниві, деякі з авторок уже йшли у забуття – це Зінаїда Волконська, Єлизавета Кульман, Надія Дурова, Сарра Толстая та інші, які вплинули на його творчість. Але разом із ним у цей самий період видають свої твори «все остальные русские писательницы 30–60-х годов; поэтессы Е.Н. Шахова, А.П. Глинка, романистка Е.А. Ган (Зенеида Р-ва), <...> беллетристка Е.П. Ростопчина и К.К. Павлова, беллетристки 50–60-х годов Н.Д. Хвоцинская (В. Крестовский), А.Л. Панаева (Н. Станицкий), <...> Евгения Тур, В. Энгельгардт (Ольга Н.), Кохановская...» [4, с. 280].

Ще однією причиною зв'язку Тургенєва із жінками-письменницями автор вважає «возможность заглянуть в глубину женской психологии <...> писательниц, считавших своей обязанностью высказывать и подчеркивать именно свое женское “я”» [4, с. 281].

К.Д. Бальмонт зазначає, що «женщина была основным верховным божеством всего его (Тургенева) творчества, <...>, Тургенев был первым поэтом русской прозы, равного которому донныне еще не было...» [7].

Але як і всі чоловіки, які мали стосунок до літератури, Іван Сергійович по-різному ставився до творчості жінок-письменниць: то він схвалює їхню працю, то навіть відомих авторок не вважає за колег.

На думку О.І. Білецького, немає жодної розбіжності між Лізою Калітіною з «Дворянського гнізда» і Єлизаветою Шаховою. Адже їхнє життя досить однакове: у творі Ліза йде у монастир, і Шахова у свій час була монахинєю, вони обидві повинні були піддатися своїй долі, але ніхто не здогадувався про їхню душевну боротьбу, про їхній крик душі, який вони тримали в собі, не відкриваючи його назовні. «Перелистывая сборники Шаховой, мы не раз отметим у нее настроения, аналогичные настроениям и переживаниям Лизы Калитиной. И ее пришлось бы назвать “иррациональной натурой”. Уже в ранних своих стихах она говорит о необходимости жалеть: “моею мыслью вечной было людей несчастных сожалеть”. Покорность – призвание и участь женщины: любить, всем жертвовать, таиться, повиняться и молчать”, – вот как она говорит об этом призвании» [4, с. 285]. Та і сам І.С. Тургенев говорить, що «... можно быть человеком, хотя и страдающей, но живой души, которой достаточно высокое понимание целей и назначения человеческой жизни» [6, с. 534].

Не можна говорити, що Є. Шахова не права, говорячи такі слова про призначення жінки у суспільстві, у сім'ї того часу. Адже відомо, що саме таким було життя жінок кінця XVIII – початку XIX ст., і таке становище у житті суспільства спричинило появу жіночого письменства у Росії.

Так чи заперечував свої образи Тургенев у інших письменників і письменниць? О.І. Білецький відповідає на це питання так: «можно ли предполагать литературные влияния у писателя, неоднократно подчеркивавшего, что он в своем творчестве всегда отправляется от живой действительности, а не от идей или книг» [4, с. 290].

Звичайно, можна говорити про запозичення образів та характерів, але ж це ясна річ. Читаючи твір, читач переноситься в епоху його написання, переживає події героїв. Отже, письменнику може сподобатися сама думка твору, стиль написання, час або місце, і, захопившись своїми думками, він пише зовсім інший твір, зі свого власного погляду. Але критики літератури зазвичай знаходять такі подібності, досліджуючи творчість авторів, порівнюючи їхні твори. «Влияние одного писателя на другого может сказаться в усвоении последним чужого сюжета или отдельных эпизодов сюжета, в перенимании особенностей постройки, в элементах слога» [4, с. 290].

Бачення чужих образів у письменника може викликати чіткіше та ясніше усвідомлення та передачу своїх характерів, коли пише власний твір: «... чужой образ, чужой сюжет, стилистическая формула <...> являются для Тургенева средством сознания, прояснения какого-нибудь своего, смутно носящегося в воображении образа или сюжета» [4, с. 290]. Так і Іван Сергійович, маючи в голові картини, образи, замальовки до якогось свого твору, але не маючи змоги їх з'єднати в єдине ціле, можливо, знаходить головну свою ідею-задумку саме в чужому творі, але зазначимо, що лише ідею, а не повністю подібний сюжет твору. Отже, таке запозичення не є виключенням для І.С. Тургенева. «Вполне естественно, что этой опорой в отдельных случаях для Тургенева могли быть и произведения писательниц – и не только Жорж Санд и несоизмеримых с нею по влиянию русских писательниц» [4, с. 291].

О.І. Білецький зазначає, що творчість І.С. Тургенева дещо змінилася в середині 30–50-х років XIX ст., «начинается серия произведений, где художник выступил перед нами сформировавшимся мастером своего стиля» [4, с. 294]. В його творах з'являється більше філософських мотивів, передається настрій героїв, їхнє ставлення до життя. Зміна суспільного життя, вихід жінки у світ літератури, ознайомлення із творчістю Жорж Санд – все це спричинило зміну і самого письменника і стиль його написання. На думку вченого, творчість раннього Тургенева – це романтичні нотки, а з середини 40-х років О.І. Білецький відносить письменника до прихильників натуральної школи.

Відповідно до сказаного О.І. Білецький наголошує, що творчість таких письменниць, як О.А. Ган, М.С. Жукова, Є.М. Шахова, Є. Тур має безпосередній вплив. Все, що притаманне І.С. Тургеневу «свойственные и “женскому” литературному творчеству 30–50-х годов, такому же автобиографическому по элементам сюжета, лиро-эпическому по форме, с таким же особенным вниманием к женской психологии...» [4, с. 295].

Таким чином, проведені дослідження дають змогу зробити висновок, що схожість у творчості І.С. Тургенева та жінок письменниць є незаперечною. Але головне, на думку автора праці «Тургенев і російські письменниці 1830–1860-х років», є «... гораздо важнее, <...> сыграли их произведения в целом – как продукт определенной писательской группы – в выработке нового типа романтической героини как у Тургенева, так и вообще у русских писателей конца 50–60-х годов» [4, с. 299].

Слід зазначити, що Тургенев у своїх творах змальовував особистості ліричні, романтичні, які, в основному, жили серцем, душею, а не покладалися на думку суспільства. «Тургенев <...> в своих произведениях дает нам ряд героинь, воплощающих для него ту душевную полноту и цельность, какой напрасно он искал в себе и в людях своего поколения» [4, с. 299].

Жінки-письменниці у своїх творах описували життя жінки, її залежність спочатку від батьків, а потім від чоловіка, вони «... работали в кругу определенных сюжетов, с одной стороны дававших зрелище неравной борьбы, которую высокоодаренная, ищущая свободы и самостоятельности женщина ведет со светом и его предрассудками, с семьей и ее деспотизмом, с другой – раскрывавших сокровища ума и сердца, таящиеся в женской личности, абсолютную ценность этой личности» [4, с. 301]. Отже, жінка піднялася з колін, показала своє призначення в суспільстві, своє покликання, вона може тепер відстояти свої ідеї і бажання, поділитися переживаннями і сподіваннями із цілим світом.

Потрібно зазначити і той факт, що непорозуміння та неповага до творчості жінок-письменниць не оминула і Тургенева – «изображающий провинциальных “емансипées” всегда с некоторой долей раздражения» [4, с. 302].

Слід відзначити, що в цій праці О.І. Білецький знову наголошує на тому, що потрібно вивчати все в сукупності, «гений – меловая гора, созданная работой бесконечного числа микроскопически малых существ» [4, с. 305], що жінки-письменниці, хоч і не мали такої великої популярності і поваги серед читачів та критиків, як І.С. Тургенев, все ж таки заслуговують на згадування їх у літературному процесі Росії першої половини XIX ст., вони зробили свій внесок, можливо, і не значний, але все ж таки вони заслуговують щоб про них пам'ятали як жінок-письменниць, чия творчість змінила світогляд не тільки самої жінки, а й думки чоловіка про жінку як про особистість.

І.С. Тургенев у своїх творах намагався пробудити дух людей, розворушити їхню свідомість, показати їм більше чим їхнє розмірене життя, що потрібно прагнути до чогось кращого, нового, світлого, що змінить наше життя на краще майбутнє.

«Нет такого произведения поэзии, которое стояло бы изолированно в литературной среде и к которому нельзя было подыскать аналогий и параллелей в области сюжета, композиции, стиля» [4, с. 291].

Отже, критики шукають схожість у різних авторів, досліджуючи творчість самого автора, його вплив на літературний процес, тобто, місце автора у літературі. «Сравнения, уславливающее не только черты сходства, но и черты различия, помогает нам глубже понять само изучаемое нами явление» [4, с. 291].

Потрібно зазначити, що у творах Тургенева героїням притаманні властивості тогочасної жінки: вони віддані власній сім'ї, чоловіку, дітям. Щоб виразити себе, свої почуття для героїнь характерна у творах сповідь – душевний крик жінки, яким вона може поділитися лише з найближчою людиною або викласти свої думки на папері. «Подобные исповеди нам не раз приходится выслушать в романах русских писательниц 30–60-х годов: излюбленная форма “женской” беллетристики» [4, с. 292]. Отже, не дивно, чому Тургенев запозичує образи жінок пушкінської епохи, тому що цей час є найбільшим сплеском творчості жінок-письменниць, які, на жаль, пішли в забуття.

Усе сказане дає змогу зробити висновок, що Тургенев, не вбачаючи в цьому нічого осудного, розповідає про життєвий шлях письменниці (іноді, навіть, не змінюючи імені героїні), тим самим, залишаючи про них пам'ять нащадкам.

Перспективи подальших досліджень цієї проблеми вбачаємо в дослідженні впливу творчості забутих письменниць першої половини XIX ст. на І.С. Тургенева та дослідження жіночого письменства відповідної епохи.

### Список використаних джерел

1. Файнштейн. М.Ш. Писательницы пушкинской поры (историко-литературные очерки) / М.Ш. Файнштейн. – Л.: Наука, 1989. – 175 с.
2. Памяти ушедших писателей. А.И. Белецкий // Литературное наследство. Т. 76: И. Тургенев. Новые материалы и исследования. – М.: Наука, 1967. – С. 725–734.
3. Гудзій М.К. О.І. Білецький / М.К. Гудзій – К.: Дніпро, 1959. – 50 с.
4. Білецький О.І. Зібрання праць у п'яти томах. Т. 4. Російська література та російсько-українські зв'язки / О.І. Білецький. – К.: Наукова думка, 1966. – 680 с.
5. История романтизма в русской литературе. – М.: Академия Наук СССР. Институт мировой литературы им. А.М. Горького, 1979. – 314 с.
6. Творчество И.С. Тургенева. Сборник статей / под общей редакцией С.М. Петрова. – М.: Наука, 1959. – 577 с.
7. Бальмонт К.Д. Современные записки / К.Д. Бальмонт. – Париж., 1921. – № 4. – 126 с.

Статья посвящена исследованию творчества величайшего писателя И.С. Тургенева и забытых писательниц XIX в. с целью осветить основные моменты родства образов произведений И.С. Тургенева и писательниц пушкинской эпохи, обосновать и донести до читателей данный материал, что будет способствовать углублению дальнейших научных исследований.

*Ключевые слова: забытые писательницы, литература, исследовательская деятельность, влияние, женское творчество.*

The article is devoted to the research of work of the greatest writer I. Turgenev and the forgotten authoresses of the XIX century. The basic moments of similarities of characters of I. Turgenev's works with the authoresses of the Pushkin epoch, to describe and light up to the readers this material that will contribute the further scientific researches.

*Key words: forgotten authoresses, influence, literature, research activity, women creation.*

*Одержано 21.04.2014.*